

SOVYET RUSYA - TÜRK NOTALARI AYDINLIĞINDA TÜRK BOĞAZLARI 1

Ord. Prof. Cemil BİLSEL

G İ R İ Ő

Potsdam görüşmelerinde genel barış meselesine bağlanmak istenilen Türk boğazları için Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti arasında notalar teati edildi. Bu notaların ışığı altında Boğazlar meselesini incelemek istiyoruz.

Türk Boğazları on dokuzuncu yüzyılda Avrupa genel politikasının dönüm noktalarından biri idi. Bunun için üç konferans toplandı. Bu üç konferanstan üç sözleşme doğdu: 1841 Londra, 1856 Paris, 1871 Londra Boğazlar sözleşmesi. Yirminci yüzyıla bu sözleşmelerle kavuşan Türk Boğazları, Birinci Dünya Harbinde başlıca amaçlardan biri oldu ve dünya ölçüsünde bir önem aldı. Bundan ötürü de dünya barış konuları arasına girdi. İlk rejimi, onanmadığı için bir tasarı mahiyetinde kalan Sevr andlaşmasından sonra Lozan barış konferansında tesbit edildi. Bu rejimi tesbit eden 1923 Lozan Boğazlar sözleşmesi, Montrö konferansında değiştirildi. Bu konferansta kabul edilen 1936 Boğazlar sözleşmesiyle bugünkü rejim kuruldu. Sovyet Rusya bu rejimin harp içinde iyi işlemediğini ileri sürerek değiştirilmesini istediğinden yirminci yüzyılda boğazlar işi için üçüncü bir konferansın toplanması beklenebilir. Genel Devletler Hukukunda da, dünya politikasında da evrensel bir mahiyet ve önem aldıkları için Türk boğazlarını bu sırada incelemek dünya ölçüsünde bir ilgi çekecektir.

Evvelâ ad üzerinde duralım. Devletler Hukukunda Türk boğazlarının durumuna temas eden veya bunlar üzerine kitap veya etüd yazan bilginlerin çoğu, bunları Çanakkale ve İstanbul boğazı adile anarlar, kimi de Türk boğazları adile incelerler. Meselâ Profesör George Scelle, 1943 de basılan Manuel élémentaire de droit international public adlı eserinde 2

1) 1947 başlarında yazılan bu makalenin ingilizcesi American Journal of International Law'un 41 inci cildinin 1947 Kasım tarihli 4 üncü sayısında çıkmıştır.

2) Sahife 339 - 343.

boğazlarımızı bu ad altında incelemektedir. En yetkili Rus devletler hukuku âlimi Fredrik De Martens bile aynı tâbiri kullanmaktadır: «Eğer boğaz tek bir devletin top menzili içinde bulunursa bu devlete bağlı ve topraklarının parçalarından sayılır... Bu suretle Türk topraklarıyla çevrili olan İstanbul ve Çanakkale boğazları Türk boğazları sayılmıştır³.

Sözleşmenin mahiyeti:

Türk boğazlarının bugünkü rejimini tesbit eden Montrö sözleşmesi imzalandığı gün, bunun bütün ilgili devletleri de, bütün dünya devletlerini de memnun eden bir rejim kurduğu fikri hâkimdi. Konferansta Sovyet Rusyayı yetki ile temsil eden bu devletin dışişleri komiseri Litvinof imza günü söylediği uzun ve mânalı nutukta — ki buna ileride temas edeceğiz — bu genel duyguyu şu sözlerle ifade eylemişti: «Bana öyle geliyor ki konferansa bütün katılanlar buradan memnun gideceklerdir ve memnun olmıyan bulunmıyacaktır. Konferans, burada bulunmamış olan devletlere de memnunsuzluk verebilecek bir şey yapmamıştır, bu devletlerin de barışçı menfaatleri tamamen gözetilmiştir.»

Bu genel memnunluk duygusu iledir ki ben bu sözleşmenin karakterini, «milletlerin hukukî hayatı» serisi içinde, Pariste basılan La Turquie adlı eserdeki «Türkiyenin milletlerarası hayatı» nda⁴ şu suretle ifade etmiştim: «Hukukta kaide koyan andlaşmalar zıt menfaatleri uzlaştırmaktan ziyade birbirine benzeyen menfaatleri düzenler. Boğazlar işinde menfaatlerin birbirine zıdlığı giderilerek yeni kaideler konmuştur. Durumun icaplarına bugünkü şartlarda en uygun olanları kabul edilmiştir.»

Sözleşmeyi özel durumda ve büyük önemde olan bir mesele için kanun andlaşma mahiyetinde bir genel anlaşma saymak ilerisi için bütün siyasî güçlükleri önlemektir. Ben Üniversitedeki ve Harp Akademisindeki derslerimde hep anlaşmanın bu karakterini telkine çalıştım.

Türk - Rus dostluğu:

Bu revüde çıkan Türkiyede Devletler Hukuku adlı yazımda sözleşmenin herkesi memnun eden bu mahiyetini belirterek harp içinde devletlerce ileri sürülen dört beş meseleye Türkiye Cumhuriyetinin bu zihniyetle cevap verdiğini belirttim. Vaşington hukukçular komitesinde de, San Fransisko konferansında da beraber çalıştığımız Sovyet devletler hukuku bilgin profesörü şimdi Milletlerarası Adalet Divanı üyesi sayın Krylov — ki komisyon I in komite 1 inde ilk söz söylediğim gün salonun

3) F. de Martens. Traite de droit international V. 1. p. 506.

4) La Turquie La vie internationale de la Turquie 1938. s. 342 - 385.

5) American Journal of Int. Law 1944. no. 4. s. 506.

ta öte başından yanıma kadar gelerek beni güzel sözlerle tebrik etmek nezaketinde bulunmuştu — yanıma düştüğü bir oturumda bana bu yazımı taşıyan revü nüshasının hep masası üstünde bulunduğunu söylemişti. Yazımda devletler hukuku Türk Enstitüsünden de bahsederken bu enstitünün gelecek yıllar Amerika Birleşik Devletleri İngiltere ve Sovyet Rusya'nın tanınmış birer âlimini konferans için kürsülerine çağırarak kararında olduğunu belirtmiştim⁶. Ben buna ima ettiği mânasına alarak siz gelirsiniz ne kadar memnun oluruz dedim. Bilgin profesör şu cevabı verdi: «Şimdi değil, iki devlet arasındaki münasebetler düzelince, memnuniyetle Türk - Rus dostluğunun samimî bir taraftarı olduğum için kendisine bunun gecikmeyeceği umudunda bulunduğumu söyledim.

Bugün de bu umuddayım. Bir tahlili bu revünün 1934 yılı nüshasında çıkan Lozan adlı eserimin ikinci cildinde Türk - Rus dostluğunun tarihin bir zarureti olduğunu belirtmiştim. İki milletin karakterini tanıyan bir insan sıfatıyla bugün de inanım budur. İki memleket arasındaki uyuşmazlığın iki taraf için de, dünya için de çok zararlı olabileceği ve hattâ bugünkü durumu ortaya çıkaranların da tahmin edemeyecekleri sonuçlar doğurabileceği inancında bulunduğum için tarihin bir zarureti saydığım bu dostluğun nasıl kurulduğunu, esasa girmeden hatırlatmakta fayda görüyorum.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk olarak 23 Nisan 1920 de toplandı. Onun 11 Mayıs tarihli oturumunda Sovyet Rusya'nın bir mesajı okundu. Bütün Doğu müslümanlarını müstevlilere karşı ayaklanmaya ve savaşılmaya çağıran bu mesajda aynen şu cümleler vardır: «Çarlık tarafından tanzim edilen İstanbulun cebren işgali andlaşması yırtılmış atılmıştır. Sovyet Rus cumhuriyetleri memleketlerinizin zorla işgalini red ile ilân eder ki İstanbul müslümanların elinde kalacaktır. Türkiyenin taksimine ve Türk topraklarında bir Ermenistan teşkiline dair olan andlaşma yırtılmış ve yok edilmiştir.»

6) Netekim 1946 - 1947 ders yılı için Londra üniversitesi devletler hukuku Profesörü Smith, Kolumbiya üniversitesi devletler hukuku Profesörü Flib Jessup ve Cornell üniversitesi devletler hukuku Profesörü Herbert Briggs ile Paris üniversitesi eski rektörü Profesör Gilbert Gidel çağrılmış ve Profesör Smith Ekim ayında gelerek The Changing law of nations adlı bes konferans vermiştir. Profesör Briggs de Mart 30 da konferanslarını verecektir. Birleşik Devletleri Türkiyede yetki ile temsil eden ve tanınmış meziyetleriyle bütün memleketin de, meslektaşlarının da takdir ve saygısını kazanmış olan mümtaz Büyük elçi Mister Wilson'un kendine vaki müracaatımı en yakın ilgi ile karşılamış ve sağlamış olmasını burada sükranla kaydetmeyi borç bilirim.

Batıya karşı kurtuluş savaşına atılmış olan Türk milleti, Doğudan gelen bu hitap üzerine Moskovaya bir heyet gönderdi. Yalnız Türkiye değil, Sovyet Rusya da güç durumda idi. Müttefik devletlerin Rusyaya karşı giriştikleri harekete, Türkiye de katılsa, Rusyadaki Türklerin de ayaklanmasi Sovyet rejimi devrilebilirdi. Bunu en iyi anlayan Lenin, heyetimizle görüştü ve dışişleri komiseri Çiçerin'in çıkardığı güçlükleri yenererek 16 Mart 1921 anlaşmasının imzalanabilmesini sağladı. Netekim anlaşma preambülünde, milletlerin kardeşliği ve halkın kendi kaderlerini serbestçe tayin etmek hakkını tanıyan iki memleketin «istilâ siyasetine karşı mücadelede» yekdiğerine dayanışı zikredildi. Yine anlaşmada (madde 4) Türklerin milli kurtuluş hareketi ile Rus işçilerinin yeni bir sosyal nizam için mücadelesi arasındaki benzerlik kaydolundu. Bu suretle kurulan ve iki memlekete de çok fayda getiren dostluk, Lozan barış konferansında dışişleri komiseri Çiçerin'in Türkiye menfaatlerini Rus görüşüne mal eden aşırı savunmalarına Türkiyenin katılmaması ve Türkiyenin barıştan sonra Batı devletleriyle normal dostluk münasebetlerine girişmesiyle biraz sarsılır gibi oldu. Halbuki Türkiye siyasetini idare edenlerin Sovyet Rusyaya karşı hareketlerinde hep aynı dürüst dostluk duyguları vardı. Türk milleti kurtuluş savaşına milli egemenliği uğrunda atılmıştı. Milli egemenliği saibelendirebilecek bir tesir ve nüfuz, ister Doğudan, ister Batıdan gelsin, Türk milleti bunu kabul edemezdi. Türk - Rus dostluğu bu temel üzerine kurulmuş ve anlaşma bunu tesbit eylemişti. Batı ile anlaşmanın Türk - Rus dostluğuna hanel verebilecek hiçbir mahiyeti olmadığına ve Türkiyenin daima bu dostluğa sadık kalacağına, Sovyetler de inandıkları için, dostluk münasebetlerimiz gelişti, yeni yeni anlaşmalar yapıldı. Türk Başbakanı İsmet İnönü, Moskovayı ziyaret etti. Ertesi yıl savunma komiseri general Vorosilof'un başkanlığında bir heyet bu ziyareti iade etti (1933) Montrö konferansında Litvinof'un söylediği sözler, iki memleket arasındaki dostluğun 1936 daki ifadesidir. Sovyet dışişleri komiseri, Osmanlı imparatorluğunun yerini alan, umut ve enerji dolu genç Türkiye Cumhuriyetinin, kurucusu Atatürk'ün rehberliğile ilerleme yolunda yürüdüğünü ve Avrupada barışın teşkilâtlandırılışında gittikçe daha büyük ve daha bağımsız bir rol oynadığını, emperyalist eski Rusyanın yerini de barış politikasını değişmez ve sistematik olarak güden Sovyet Rusyasının aldığını belirttikten sonra aynen şöyle dedi: «Bu konferans şunu da anladı ki yeniden doğan bu iki devleti, on beş yıldanberi birbirine bağlayan sıkı dostluk bozulmazdır ve geçici bir tertip değildir 7.»

Türk - Rus dostluğunu bütün siyasi münasebetlerimizde değişmez bir

7) Actes de la Conference de Montreux p. 181.

esas tutan telâkkilerimiz ikinci dünya harbinin başladığı tarihe kadar devam etti. Ankarayı ziyarete gelen dışişleri komiser muavini Potemkin ile bu esaslar dairesinde görüşme ve anlaşma oldu. Hattâ anlaşmanın esas maddesi Potemkin tarafından yazıldı. Bu esas dairesinde yapılacak anlaşmayı imzalamak üzere Dışişleri Bakanımız Moskovaya gönderildi. Lâkin hava orada değişti. Buna rağmen İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifak andlaşmasına Sovyet Rusya ile dostluğumuzu amaçlıyan sarîh bir protokol kondu. Fakat Sovyet Rusya ile olan dostluk münasebetlerimiz o gündenberi düzelemedi.

Bu yazımızda şu noktaları inceliyeceğiz: 1) Boğazların önemi, 2) Tarihçeleri, 3) Hukukî durum, 4) Sovyet notaları ve Türk cevapları, 5) Çözüm şekli.

I — BOĞAZLARIN ÖNEMİ

Türk boğazlarının siyasi, ekonomik ve stratejik önemleri vardır. Bu önem coğrafi durumlarından ve bunlara bağlanan siyasi menfaatlerden doğmaktadır. Coğrafi durum haritaya bakınca görülür. Türk boğazları iki işlek deniz arasında tek geçittir. Asya ile Avrupayı birleştiren bu geçitler dardır, aynı devletin toprakları içindedir, savunmaya gayet elverişlidir. Netekim en kuvvetli donanmalar bunlardan geçememiş, en kudretli ordular bunları ele geçirememiştir. Öbür yandan boğazlar şark meselesi denilen dünya politika meselesinin dönüm noktasıdır. Türk boğazlarını dünya politika meselelerinin en önemlilerinden biri yapan da Rusyadır.

Rusya için önemleri:

Bugün ülkesi Avrupanın ortalarından Asyanın sonuna kadar uzanan bu büyük devletin kuzeyinde Donan deniz ve bundan ayrılan Beyaz deniz, Batısında Baltık denizi, Doğusunda Pasifik Oseanı ve Güneyinde Hazer denizi ve Karadeniz var. Rusyanın bu beş denizde işlek limanları vardır. Hazer denizi bir çıkmaz deniz olduğu için onu bırakıyorum; meselâ Beyaz denizde Arkanjel, Baltık denizinde Kronştad, Pasifik Oseanında Vladivostok ve Karadenizde Odesa, Nikolayef, Gerson, Sivastapol, Rostof, Batum. Rusyanın en işlek limanları Karadenizdedir. Lozan konferansında Çiçerin Rus buğdaylarından yüzde 70 inden fazlasının boğazlar yolile dünya pazarlarına ulaşğını söylemişti. Beyaz Rusların 1919 da Paris barış konferansına verdikleri muhtıraya göre, Rus petrollerinin yüzde 88 i, manganezinin yüzde 93 ü, demirinin 61 i boğazlardan geçer, bütün Rus deniz ihracatının yüzde 54 ü bu yoldan yapılır. Bu rakamlarla boğazların Rus-

ya için ekonomik önemi anlaşılır. Stratejik durumlarile Rus güvenliği için arzettikleri önem de anlaşılır. Bunun içindir ki, boğazlar üzerine — Rus görüşüne göre olmakla beraber — en güzel kitaplardan birini yazmış olan Goryanof⁸ bütün şark meselesini Rusya için şu sözlerle özetler: «Boğazlar kimin elindedir». İstanbul ve boğazlara ait gizli vesikaları yayınlayan fransızca iki ciltlik esere⁹ önsöz yazan Sorbon Profesörlerinden Renovin «Akdenize, ılık denize çıkmak meselesi herhangi bir Rus hükümeti için geçici bir amaç değildir ve olamaz. Onun önüne bu temelli meseleyi her lâhza koyan coğrafi şartlardır» diyor. Çiçerin Lozanda boğazların Rusya için hayati önemi bulunduğunu, Litvinof Montröde «boğazların Rusyanın hayat damarı» olduğunu söyledi. Bütün bunlar doğrudur. 1946 Ekim ayında İstanbul Halkevinde verdiğim konferansta bütün bunları anlattım. Bununla Rus durumunu ne kadar geniş anlayış zihniyetile kavradığımı belirtmiş oluyorum. Bu, varacağım hal şeklinin ne kadar objektif olacağını gösterir.

Türkiye için:

Boğazların Rusya için önemini belirttikten sonra şu soruya cevap verelim: Boğazların yalnız Rusya için mi önemi var? Yine haritaya bakınca tereddütsüz cevap veririz: Hayır. Boğazların evvelâ, Rusyadan da her devletten de çok, Türkiye için önemleri var. Çünkü boğazlar Türkiye için menfaat değil, varlık, egemenlik ve güvenlik meselesidir. Beş asırdanberi Türkiyenin bütün güvenliği ve varlığı boğazlara bağlanmıştır. Boğazlarla en ilgili devlet Türkiyedir. Boğazlar Türk toprakları içindedir ve ülkesi bunlarla bir birlik olur. Genişliği 550 metreye kadar inen 27 kilometre boyundaki İstanbul boğazı da, genişliği 1800 - 7000 metre olan 64 kilometre boyundaki Çanakkale boğazı da Türkiyenin tam egemenliğine tâbi iç sularıdır. Çarlık Rusyası bile bunu teslim eylemiştir. 1855 de Çar İkinci Aleksandr'ın görüşünü Prens Gorçakofa bildiren telgrafta «Osmanlı padişahlarının iki boğaz ile bunları kaplayan toprakların sahipleri olmak itibarile koydukları kapalılık kaidesi...» sözlerine tesadüf ediyoruz. Rus bilgini Frederik De Martens'in yukarda naklettiğimiz «bu suretle Türk topraklarile çevrili olan İstanbul ve Çanakkale boğazları Türk boğazları sayılmıştır» sözü de ilim alanında bunu belirtir. Bunun içindir ki Lozanda Türk baş murahhası boğazların sahibi sıfatile

8) Çanakkale ve İstanbul boğazları Devleti Osmaniye Rusya siyaseti. Mütercim-leri Ali Reşad, Macar Iskender 1331. s. 27.

9) Constantionple et les Detrolts 1930 - 1931.

10) Actes de la Conference de Montreux p. 23.

Türkiyenin evvelâ bunlara ait bütün teklifleri bilmek ve bunların kendi egemenlik hakları ve mutlak bağımsızlığı ile ilişkisini incelemek prensibini pek haklı olarak ileri sürmüştür. Montrö konferansında Romanya baş delegesi Titulescu, yerinde olarak «boğazlar Türkiyenin hattâ kalbidir» demiştir¹⁰. Filip Marşal Bravn da bu revüde çıkan bir yazısında Türkiyenin boğazlarda en ilgili devlet olduğunu belirtmiştir¹¹.

Başka devletler için:

Boğazlarda başka devletlerin de önemli menfaatleri var. Lozan konferansında İngiliz baş delegesi ve dış bakanı Lord Gürzon, boğazlardaki geçen gemilerden yüzde 20 sinin Karadenizde kıyısı olan devletlere ve yüzde sekseninin öbür devletlere ait olduğunu söylemişti. Bu söz boğazlarda ve Karadenizde başka memleketlerin ne büyük ekonomik menfaatleri olduğunu göstermeğe yeter. Boğazlar meselesini milletlerarası yapan bu menfaatlerdir. Karadeniz kıyısında Türkiye ile beraber dört. Tuna sebebiyle de beş, Akdenizde kıyısı olan 11 devlet var. Bunların hepsinin de, bunlar dışındaki devletlerin de menfaatleri vardır. Karadeniz devletlerinden Romanya, Lozan konferansında Sovyet Rusya görüşlerine hiç iştirak etmemiş, Karadenizin bitaraflaştırılmasını istiyecek kadar ileri gitmiş, Montrö konferansında Boğazları Romanyanın ciğerleri diye vasıflandıran Titulescu da davasını Türk tezine bağlamıştı. Çiçerin, Lozanda Romanya ile olan münasebetlerinin asıl karada bellileşmekte olduğunu söylemiş ise de Dascoviçi'nin boğazlara ait eseri de¹² Romanya delegelerinin her iki konferanstaki ifadeleri de Romanyanın bugünkü durumunda belirtmediği ayrı görüşleri bulunduğunu gösterir. Akdeniz devletlerinden olması itibarile de, yüzyıllardanberi şevketinin temellerini denizyolları üzerine kurması itibarile de, boğazlar rejimini Türkiye ile 1809 da tesbit eylemesi itibarile de İngiltere en ilgili devletlerden biri olduğu gibi bir dünya devleti olmak ve dünyanın durumile bugün her devletten ziyade ilgili bulunmak itibarile de Birleşik Amerika boğazlarla en ilgili devletlerden biridir. Lozandaki müşahit delegesi Child, bütün dünya devletlerinin boğazlar işle uğraşmaya hakkı olduğunu haklı olarak söylemişti.

II — BOĞAZLAR MESELESİNİN TARİHÇESİ

Boğazlar meselesinin tarihçesi çok uzundur. Bunun ancak esas noktalarını alacağız.

11) American Journal of International Law, cilt 37, 1943, no. p. 640.

12) Yani 18 inci yüzyılım.

13) La Question du Bosphore 1915.

Birinci devre: 1475 - 1841. *Mutlak kapalılık*. Türkler Çanakkale boğazının iki kıyısını 1356 da, İstanbul boğazının iki kıyısını 1453 de, Karadenizin bütün kıyılarını da 1475 de ele geçirdiler. Azak denizi, Karadeniz ve Marmara denizi bu suretle birer iç deniz oldu. Boğazlar da kapalı tutuldu. Frederik De Martens dahi bunu haklı görüyor: «Türkiyenin, Karadenizin bütün kıyılarına sahip olduğu zamanlarda bu boğazlardan gemi geçişini kendi keyfine göre düzenleme hakkı itiraz götürmez surette vardır»¹⁴.

Rusya Karadenize indikten sonra (1696 - 1774) kendi gemileri için Karadenizde seyrüsefer ve boğazlardan geçiş aradı. Rusyanın ve bütün milletlerin ticaret gemilerine bu geçiş nihayet sağlandı. Harp gemileri için kapalılık prensip kaldı. Bu devre içinde Rusya ile üç ve İngiltere ile bir andlaşmada harp gemileri için hükümler konmuştur. İngiltere ile yapılan 1809 andlaşmasının 11 inci maddesinde boğazların barış zamanında yabancı devletlerin harp gemilerine kapalı olacağı ve İngilterenin de buna uyacağı kaydedilmiştir. Rusya ile yapılan 1798, 1805 ve 1833 ittifak andlaşmaları — ki birincisi Napolyonun Mısırı istilâsı ve üçüncüsü Mısır ordusunun Osmanlı ordusunu yenerek Anadolu içinde ilerlemesi üzerine yapılmıştı — Rus harp gemilerine ittifak müddetince imtiyazlı durum vermişti. Osmanlı imparatorluğunun en zayıf zamanında yapılmış bu üç andlaşma ile Rusyanın elde ettiği durumu, gazetelerde okuduğumuza göre son günlerde Moskovada bir Rus bilgini Rusya emniyetinin ideal devri olarak göstermiştir. Bunun sebebini Rus vesikaları ile gösterelim. Çar Birinci Nikola 1833 de Osmanlı padişahına yolladığı mektupta şöyle diyor: «Devletinizin huzur ve refah içinde yaşaması ancak Rusyanın dostluğuna güvenebilmesi ile mümkündür... Rusyanın bu güvene lâyık olduğunu ispat edebileceğim. Ancak bunun hakkınızda selâmet verici olabilmesi için kayıtsız şartsız güven göstermeniz gereklidir. Bu yolda gösterilecek ufak bir tereddüt bile en meş'um sonuçlar doğurabilir...» Rus dış bakanı Nesselrode de bu ittifak münasebetile şöyle yazıyor: «Aktedilecek ittifak Türkiyenin bundan böyle Rusyanın himayesine sığınmak kararında ve Rusyanın da bu himayeyi esirgememek azminde olduğuna... kanaat doğuracaktır... Bu suretle Rusyanın doğrudan doğruya menfaatlerine en elverişli gelen siyasi aciz durumu daha bir müddet devam edecektir... Bu ittifak sayesinde Türkiyede bir miktar asker bulundurmamız meşru olacak ve bu suretle vukuat sahnesine herkesten önce yetişmek... ve şark meselesine ister Türkiyenin devamını mümkün sayalım, ister bu devletin inkırazını kaçınmaz bilelim, daima hâkim olmak, başka bir deyimle bu mese-

14) Traité de Droit International vol 2. p. 357.

leyi kendi emel ve menfaatlerimize göre istediğimiz yolda çözmek imkânı elde edilecektir.» İttifakın mânasını ve amacını açıklıyan bu resmî sözler, Rus dostluk politikasının iç yüzünü de anlatır.

Çarlık Rusyasının bu ihtirası, Osmanlı devletinin devamını isteyen devletlerin gözünden kaçamazdı. Bu sözleşmeler ile boğazlara verilen durum bundan doğdu.

İkinci devre: *Sözleşmeli kapalılık*. Bu devrede üç sözleşme yapılmıştır. Birincisi 13 Temmuz 1841 Londra boğazlar sözleşmesidir.

1839 da başlayan ikinci Mısır buhranı için bir Avrupa konferansında incelenmesi fikrini doğurdu. Rusya evvelâ — bugünkü gibi — bu konferansa karşı geldi. Rus vesikalarından başlıca delilleri alalım: «Osmanlı Devletini yüzyıldanberi ölüme sürükleyen Rusyaya karşı Türklerin gösterdikleri güvensizlik yeniden meydana çıkacaktır. Devletlerin düşündüğü gibi bir teminat Kaynarca andlaşmasındanberi elde ettiklerimizi elimizle yok etme olacaktır. Devletler sözde Türkiye lehine gerçekte Rusya aleyhine taahhütlerle bizi bağlamak istiyorlar. Bunlar meydanda iken biz konferansa gidemeyiz.» Fakat konferansın Rusyasız toplanacağını anlayınca teklifi kabul eder ve Boğazların harp gemilerine kapalılığını Avrupa kamu hukukunun bir kaidesi yapmak ister. Londra konferansından çıkan sözleşme — ki, dört maddelidir — Osmanlı İmparatorluğunun Boğazları barış zamanında yabancı harp gemilerine kapalı tutma eski kaidesini tutacağını ve bütün devletlerin buna uyacağı esasını kor.

İkinci sözleşme 1856 Paris Boğazlar sözleşmesidir. Bu, Tuna komisyonu maiyetine memur harp gemileri için geçiş müsaadesi ile birincisinin aynidir. Fakat önemli olan, Paris barış andlaşmasile Karadenizin bitaraf hale konmuş bulunmasıdır. Bunun da görüşmeleri 1855 Viyana konferansında olmuştur. Rusya Karadenizdeki donanmasını tahdit etmek, istihkâmlarını ve tersanelerini kaldırmak veya yabancı kuvvetlerin bu denize girmesini kabul etmek şıklarından hangisinin kendisine daha az zararlı olacağını tartarak bir karara varmağa çalıştı. Prens Gorçakof hükûmetile yazışarak nihayet ikinci şıkkı konferansta ileri sürdü. Rus projesine göre Padişah bütün harp gemilerinin Boğazlardan geçişine müsaade edebilecek, olaganüstü hallerde bunu değiştirebilecek, harpte bulunması veya başka devletler arasındaki harbin kendi emniyetini tehdit etmesi halinde geçişi kaldırabilecektir. Görülüyor ki Rusya geçen asrın ortasında Boğazların bütün harp gemilerine açılmasını kabul etmiştir. Bununla beraber bu Rus teklifi konferansa kabul edilmedi ve Karadeniz tarafsızlaştırıldı.

Rusya donanmasının Osmanlı donanmasını batırarak Karadenizi bir Rus gölü haline getirmiş olmasının bir tepkisi olan bu tarafsızlık bir servitud idi. Rusya gibi büyük bir devlet egemenliğini kısın bu servitud'e uzun zaman boyun eğemezdi. 1879 da bunu denonse etti. 1871 Londra konferansı bunun üzerine toplandı. Durum ağırdı. Rus delegesi Brunnow — ki her üç konferansta Rusyayı temsil eylemiştir — Boğazların harp gemilerine açılmasını bile göze aldı ve bunu İngiltereye açtı. Bu, Rusyanın Boğazların açılmasını ikinci defa olarak derpiş etmesidir. Konferans, bir andlaşmayı, âkitlerinden birisinin diğerlerinin rızasını almadan bozamaması Devletler hukukunun kaidesi olduğunu tespit ettikten sonra şartların değişmiş olması sebebiyle Karadenizin tarafsızlığını kaldırdı. Türkiyeye de, bir taviz olarak Boğazları barış zamanında da dost ve müttefik devletlerin harp gemilerine açabilme yetkisi verildi. Şark meselesini yeniden düzenleyen 1878 barış andlaşması Boğazlara ait hükümleri teyit etti.

Birinci Dünya Harbine kadar Boğazlar rejimi bu idi. Yani ticaret gemilerine açıklık, harp gemilerine kapalılık. Dikkat edilmelidir ki bu rejim barış zamanına mahsustur. Türkiyenin girmediği veya girdiği harp hali için hiç bir takyit yoktur.

Bu rejim Devletler hukukuna uygun mu idi? Bu hukukun en yetkili otoritelerinden olan Rus dışişleri hukuk müşaviri profesör Frederik dö Martens'i dinleyelim. Üç ciltlik eserinin 2 nci cildinde şöyle diyor: «Boğazlarla ilgili pozitif milletlerarası tedbirler iki çeşittir. Bunların bir kısmı bu deniz geçileri boyunca barışçı münakalelere konan faydasız engelleri kaldırmak gereğinden doğmuştur. Diğerleri sevkulceyşi düşüncelere, kıyılara sahip devletlerin güvenliğine, bu devletlerin Boğazları harp zamanlarında kendi savunmaları için kullanmalarına dayanır... Türkiyenin Karadenizin bütün kıyılarına sahip olduğu zamanlarda bu Boğazlardan gemi geçişini keyfine göre düzenleme hakkı itiraz götürmez surette vardı. Rusya bu kapalı denizin kuzey kıyılarını zaptettikten sonra bu deniz açık bir deniz oldu. Bunun neticesi İstanbul ve Çanakkaleden gemi geçme serbestliği Rusya için bir hayati mesele ve açık denizlerin serbestliğini tanıyan bütün milletler için mutlak bir hak oldu. Bunun içindir ki Rusya geçen yüzyılın sonundan itibaren Rus gemilerinin Boğazlardan geçmesi için Padişahın iznini alma lüzumuna itirazda bulundu. Babiâli bütün ticaret gemileri için geçişin genel olarak serbest olmasına razı oldu. Fakat İmparatorluk, bu müsaadenin yabancı harp gemilerine de verilmesi ile İmparatorluk payitahtının maruz kalabileceği tehlike sebebiyle Türkiye, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını bütün milletlerin harp gemilerine ka-

payabilme hakkından vazgeçmedi. Rusya da bu noktada hiçbir itirazda bulunmadı.»¹⁵

Martens, Rusyanın hiçbir^{*} itirazda bulunmadığını söylemekle beraber Çarlık Rusyası yıkıldığı güne kadar Boğazlardan kendi harp gemilerini geçirmeyi ve hattâ Boğazlara el koymayı sağlamağa çalışmaktan geri durmamıştır. Berlin andlaşmasındanberi geçen hemen her yılın olaylarında Rusyanın bu amacını elde etme yolunda bir çalışması vardır. Başlıca 1881, 82, 87, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 1900, 1902, 1903, 1904, 1907, 1908, 1909, 1911, 1913, 1914, 1915 yıllarını hatırlatalım. Bu yıllarda Rusya, Avusturya, İtalya, İngiltere, Fransa ve Türkiye ile olan yazışma ve andlaşmalarında Boğazlar işini kendi dileğine göre çözmeyi aramıştır. Birinci Dünya Harbinde müttefikleri olan İngiltere ve Fransadan bunun genel tesviyede sağlanması vaadini alabilmiş fakat bu harpte yıkıldığı ve bugünkü Sovyet Hükûmeti Almanya ve müttefikleriyle ayrı barış yaparak harpten çıktığı için Boğazlar meselesi Sevr barış tasarısında onsuz olarak düzeltilmiştir. Bu barış andlaşması tasarısı, varlığını savunma savaşına atılan Türk milletinin kahramanca zaferile yırtıldığından Türkiye ile barış şartlarını tespit eden Lozan konferansında Boğazlar işi bütün genişliğiyle tartışılmıştır. Bu görüşmede Amerika Birleşik Devletleri de, Türklerin talebi üzerine Sovyetler de bulunmuş, mesele siyasi ve hukuki bütün yönleriyle görüşülmüştür.

Üçüncü devre : *Mahdud açıklık*:

S. Rusya, bu konferansta Boğazların Rusya da dahil olarak bütün devletlerin harp gemilerine mutlak kapalılığını kuvvetle savundu. Çarlık Rusyasını ihtiras ve fütihat politikası gütmekle itham etti. Müttefikler, Sevr andlaşması ile Boğazların harp gemilerine de mutlak açıklığı sistemini kabul etmişlerdi. Bunu ileri sürdüler. Mutlak kapalılık Lord Gürzon'a göre Karadenizi bir Rus denizi haline kordu. Çiğerine göre de mutlak açıklık Karadenizi müttefiklerin hükmüne koyuyordu. İkisi ortası olarak mahdud açıklık diyebileceğimiz sistem böylece kabul olundu. Sovyet Rusya bu sözleşmeyi imzaladı fakat onamadı. Çünkü barış zamanında tahdit, her devlete Karadenizde en kuvvetli donanma kadar kuvvet geçirebilme suretinde konmuştu. Demek oluyor ki müttefikler Rus donanmasının bırakmış misli kuvveti her zaman Karadenize geçirebilecekler ve orada istedikleri kadar kalabileceklerdi. Türkiyenin girmedığı harp halinde ise bu tahdit muharip devletlere uygulanamayacaktır. Yani muharip devletler Karadenize bütün donanmalarını sokabilecekler, Rusya da bütün Karadeniz donanmasını Akdenize çıkarabilecekti.

15) Adı geçen eser, cilt 2, s. 356-358.

III — HUKUKİ DURUM

Boğazlarımızın hukukî durumu 20 Temmuz 1936 tarihli Montrö sözleşmesile tespit edilmiştir. Bu sözleşmeyi hazırlayan Montrö konferansı, Türkiye'nin Boğazlar rejiminde olayların zarurî kıldığı değişimleri görüşmek için yine Türkiye'nin teşebbüsüyle toplandı ve Türkiye'nin o vakit tuttuğu bu yol bütün dünyaca iyi karşılandı. Konferans 22 Hazirandan 20 Temmuz'a kadar sürdü. Kabul edilen sözleşmenin 29 maddesi, dört eki ile bir de protokolü vardır. Âkit devletler Türkiye ile İngiltere, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, Japonya, Rumanya, Sovyet Rusya ve Yugoslavyadır. İtalya da sonradan katılmıştır.

Sözleşme, geçiş prensibini serbestlik olarak koyduktan sonra bunu, Lozan sözleşmesinde olduğu gibi ticaret gemileri ve harp gemileri için ayrı ayrı olmak üzere şu dört hale göre tespit eylemiştir: 1) barış hali, 2) Türkiye'nin girmedığı harp hali, 3) Türkiye'nin girdiği harp hali, 4) harp tehlikesi hali (bu son ihtimal Lozanda yoktu).

Ticaret gemileri, barış zamanında geçiş serbestliğinden mutlak olarak faydalanırlar. Türkiye'nin girmedığı harp halinde sancak ve yük ne olursa olsun muharip ve bitaraf bütün gemiler için geçiş serbesttir. Türkiye muharip ise yalnız tarafsız ticaret gemileri, düşmana yardım etmemek şartıyla geçerler.

Harp gemilerine gelince Lozanda kabul edilen tahdit sistemi, Türkiye'nin Boğazlar için ve Rusyanın Karadeniz için aradığı güvenlik esaslarına göre ayarlanmıştır. Barış zamanında Karadenize geçebilecek kuvvetlerin bütün tonajı 45 bin tonu aşamayacak, bunun ancak üçte ikisi bir devletin olabilecek (insani gayelerle sekiz bin tonluk bir kuvvet geçirmek için ayrı hüküm vardır), hattı harp gemisi veya uçak gemisi veya denizaltı geçemeyecek, geçen kuvvetler de Karadenizde 21 günden fazla kalamıyacak. Rusyaya, güvenliğini sağlayan bu hükümlerden ayrı olarak, Çarlık zamanında daima aranan ve elde edilemeyen bir müsaade de verildi: Rus harp gemileri de Boğazlardan geçecek, ister hattı harp gemisi ister denizaltı olsun, Türkiye'nin girmedığı bir harp halinde tarafsız harp gemileri için hüküm aynidir. Yalnız muharip devletlerin harp gemileri için — Lozanın tam tersine olarak — geçiş yasaktır. Meğer ki tecavüze uğramış bir devlete yardım için ola. Bu da Rusya güvenliği için önemli bir değişikliktir ve Litvinof dahi övmüştür. Türkiye'nin girdiği harp halinde ancak tarafsızların harp gemileri geçebilecektir. Harp tehlikesi hali de harp hali gibidir. Fakat Milletler Cemiyeti tehlike görmezse kararı mutadır.

Ticaret ve harp gemileri için ayrı hükümler bulunduğu için gemiler de

tarif olunmuştur. Harp gemisi olmıyan bütün gemiler ticaret gemileridir. Harp gemileri için kabul edilen tarif te: Mart 1936 Londra deniz andlaşması ile kabul edilen tariftir. Sözleşmenin müddeti 20 yıldır. Her beş yıl sonunda âkitler bunda değişiklik yapılmasını isteyebilirler. İstenen değişikliğe göre isteğin bir veya iki devletçe desteklenmesi lâzımdır¹⁶. Değişikliği görüşmek için konferans toplanırsa oybirliğile karar vermesi lâzımdır. Ancak barış zamanında harp gemilerinin geçişine ait maddelere ait değişikliklerde dörtte üç çoklukla karar alınabilecektir, bu çoklukta Karadenizde kıyısı bulunan devletlerden dörtte üçünün bulunması şarttır.

Sözleşmenin dört ekinden önemli olanı II nci ektir ki harp gemilerinin tarifine aittir. Harp gemilerinin tarifi bundan önce yapılan dört Boğazlar sözleşmesinde yoktu. Montrö konferansına sunulan Türk projesinde de yoktu. Görüşmelere sonradan esas alınan İngiliz tasarısında ki (mad. 7) ileri sürüldü. İngiliz tasarısı, muavin harp gemisi için 25 Mart 1936 Londra deniz andlaşmasında kabul edilen (madde I, B. 6) tarifi ileri sürdü. 15 Temmuz 1936 da yapılan on üçüncü oturumda bu madde görüşülürken Redaksiyon Komitesi adına Politis, bazı deniz devletlerinin Londra andlaşmasına katılmamış olmaları sebebiyle sözleşme metninde bu andlaşmaya atıf yapılması uygun olamayacağı için Londra andlaşmasındaki tarifi olduğu gibi ayrı bir eke konmasını ileri sürmüş ve II nci ek bu sebeple kabul edilmiştir. Şurasını önemle belirtelim ki aynen alınması kararlaştırılan Londra andlaşması 1 inci maddesinde harp gemileri yedi sınıf olarak ayrı ayrı tarif edildiği ve 100 tondan aşağı küçük muharebe gemileri 7 nci sınıf olarak kaydedildiği halde bu 7 nci sınıf eke alınmamıştır. Bu bir dikkatsizlik ile mi oldu, lüzum mu görülmedi? Zabıtlarda buna dair tek kelime yoktur. Harp içinde çıkan uyuşmazlıklarda büyük yer tutan bu alınmayışın biz ancak 1944 de farkına vardık.

IV — SOVYET NOTALARI VE TÜRK CEVAPLARI

Notalar. Şimdi Sovyet - Türk notalarına temas edelim. Harbin Avrupada kazanılışındanberi Türkiyeye bir sinir harbi açmış olan Sovyet Rusya Boğazlara ait görüşünü 7 Ağustos 1946 da Dış Bakanımıza verdiği nota ile resmi sahaya soktu. Türkiye Hükümeti bu notaya 22 Ağustosta cevap verdi. Sovyet Rusya, bu cevabı yeter bulmadı. 24 Eylülde yeni bir nota verdi. Türkiye Hükümeti 8 Ekimde bunu cevapladı. Birleşik Amerika Devletleri de, İngiltere de Sovyet Rusyaya notalar verdiler. Birleşik Dev-

16) 14 ve 18 inci maddelerin değişikliği bir, diğer herhangi bir maddenin değişikliği iki devletçe desteklenmelidir.

letlerin notaları 19 Ağustos 1946 ve 9 Ekim 1947, İngiliz notası 21 Ağustos 1946 tarihlidir. Sovyetler İngiltereye 13 Kasım 1946 da son notalarını verdiler.

Sovyet notalarında ileri sürülen iddiaları dört noktada toplayarak inceleyebiliriz: 1) Potsdam kararları, 2) Türkiyenin sorumu, 3) bugünkü rejimin yetersizliği, 4) yeni rejimin esasları.

1) Potsdam kararları:

Harbi kazanan üç büyük devletin başları 1945 te Potsdam'da Boğazlar meselesini de görüşmüşlerdir. Sovyet notasına göre bu konferansta «Sovyet Hükümeti Montrö sözleşmesinin kurduğu Boğazlar rejiminin bugünkü şartlara uymadığını ve yeni Boğazlar rejimi tesisini icap ettiği meselesinin tartışılmasını teklif etmiştir». Potsdam görüşmelerinin zabitlerini görmediğimiz için orada ne konuşulduğunu bilmiyorum. İlmî olarak bildiğim şudur: Kendilerinden kayıtsız şartsız teslim olmaları istenilen ve kayıtsız şartsız teslim olan yenilmiş devletler hakkında karar almağa bu sebeple yetkili olan yenen üç büyük devletin Türkiyeye ait bir meselede alabileceği karar onunla görüşmeden ibaret olabilir. Çünkü bunun hilâfı res inter alios acta olur. Nitekim Versay barış andlaşmasına Fransanın koydurduğu Zone franche işi münasebetile İsviçre Cümhur Başkanı Motta, İsviçrenin dünyanın rengini değiştiren andlaşmaları bilmemezlik edemeyeceğini, fakat bunların kendisine bir borç yüklemesini kabul edemeyeceğini söylemiş ve Fransa bu meseleyi İsviçre ile görüşme zorunda kalmıştı. Zaten Birleşik Devletler de, Birleşik Krallık ta Potsdamda alınan kararın mahiyeti bu olduğunu notalarında belirtmişlerdir. Birleşik Devletlerin Rusyaya verdiği 9 Ekim 1946 tarihli notada şöyle deniyor: «Ayrıca bu meselenin üç hükümetten herbiri ile Türkiye arasında yapılacak görüşmelere konu teşkil etmesi de protokolda kararlaştırmıştı.»

2) Türkiyenin sorumu:

Sovyet Rusya, Montrö Boğazlar sözleşmesinin ağır ihlâlinden ve bunun kendisine verdiği zararlardan Türkiyeyi sorumlu tutmaktadır. Ağır ihlâl olarak birinci nota Seefalke sahil muhafaza gemisinin 9 Temmuz 1941 de, Taravisio İtalyan muavin harp gemisinin 1 Ağustos 1941 de, Ems tipi 8 ve Kriegstransport tipi 5 muavin harp gemisinin 1944 Mayıs ve Haziranında geçirilişini protesto etmiş olduğunu, ve Mihverin 140.000 ton hacminde muavin harp gemisini ticaret gemisi olarak geçirme niyetinde olduğuna 4 Ekim 1942 de Türkiyenin dikkatini çekmiş bulunduğunu kaydetmekte ve ikinci nota bunlara Karadenizde bulunan layterleri eklemekte

ve harp sahalarından Karadenize kuvvet çekme zorunda bırakıldığını katmaktadır. Türk cevabında belirtildiği gibi Seefalke 37 tonluk bir motördür, Montrö ekinde yazılı harp ve muavin harp gemilerinin vasıflarından hiçbirini taşımamaktadır, içinde de bir can kurtaran simidi ile sandalından başka bir şey yoktu; Taravisio ticaret gemisi olarak geçmişti, Sovyet Rusyanın teşebbüsü üzerine İtalya Büyük Elçisi bunun muavin harp gemileri listesinden çıkarılmış olduğunu ileri sürmekle beraber Türkiye, harp zamanında bir harp gemisinin ticaret gemisine çevrilebilmesini kabul etmediğini bildirerek tekrar geçmesine izin vermemiş ve o vakit Sovyet Elçisi Hükümetimize teşekkür eylemişti; 140.000 tonluk gemilerden ancak ticarî mahiyetleri şüphe götürmez 19.000 tonluk on vapur geçmiştir; Ems ve Kriegstransport tipindeki gemilere gelince bunlar sözleşmenin II nci ekinde gösterilen kategorilerden hiçbirine girmiyordu. Harp zaruretleri devletleri ek şümülüne girmeyen yeni tip gemiler yapmağa sevketmişti. İngiltere Büyük Elçiliği bunların donanma emrine tahsis edildiğini veya asker taşıdığını haber verince bunların biri, Cassel durdurulmuş ve ondan sonra geçişlerine müsaade edilmemiştir. Layterler ise Tunada yapılmıştır. Karadenizde bulunmalarından Türkiye sorumlulanamaz. Sovyet Rusyanın Karadenize kuvvet çekme zorunda kalması ise Almanların bu denize inmesi yüzünden olmuştur. Türkiye, tersine, Boğazları açık tutabilmek için büyük fedakârlığa katlanmış ve Mihver Boğazları elde etmenin kendine sağlayabileceği büyük menfaatlere rağmen buna cesaret eyleyememiştir. Türkiye bu suretle de Müttefiklerin davasına hizmet eylemiştir. Sözleşmeyi iyi niyetle ve dürüstlükle uygulamaya var kuvvetile çalışan Türkiye hileli bir kaç geçiş sebebiyle sorumlu tutulamaz. Bununla beraber Türkiye bu noktada hakeme gitmeğe hazır olduğunu Sovyetlere bildirmiştir. Sorum meselesinin en kestirme çözüm yolu budur.

3) Bugünkü rejimin yetersizliği:

Sovyet Rusya, Montrö sözleşmesiyle kurulan rejimin bugünkü duruma uymaması sebebiyle yeni bir Boğazlar rejimi tesis etmek lâzım geldiğini ileri sürmüştür. Birleşik Devletler ve İngiltere, sözleşmede değişiklik yapılması gereğini kabul eylemişlerdir, Türkiye de kendileriyle mutabıktır. Ayrılık noktası bugünkü rejimin düzeltilmesi ve yeni şartlara uydurulması mı yoksa yeniden kurulması mı meselesidir. Rusya yeniden tesisini istemektedir. Türkiye aksi düşüncededir. Çünkü günün durumuna uymayan, harp gemilerinin tarifine, vasıflarına, tonajlarına ve kontrolüne ait hükümlerdir. Bunlar bütün rejimi kaldırtacak mahiyette değildir. Sovyet Rusyanın ileri sürdüğü yukarıda yazılı bütün olaylar Türkiyenin bu görüşünü haklı çıkarmaktadır. Bundan başka sözleşme müddetlidir. 1956 ya

kadar sözleşmeye ancak değişmeler teklif olunabilir. Bu değişmelerin nasıl yapılacağı da sözleşmede gösterilmiştir. İmdi sözleşme gereğince bir konferansın toplanarak bu meseleye karar vermesi elverişlidir.

4) Yeni rejimin esasları:

Sovyetler Birliği, Boğazlar rejimi için beş esası ileri sürmüşlerdir:

1) Boğazlar, bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır. 2) Boğazlar, Karadeniz devletleri harp gemilerinin geçişine daima açık bulunmalıdır. 3) Karadenizde kıyısı bulunmayan devletlerin harp gemileri, hususî surette derpiş edilmiş haller müstesna olarak geçememelidir. 4) Boğazlar rejiminin tesisi Karadeniz devletlerine ait bulunmalıdır. 5) Boğazların Karadeniz devletleri aleyhine diğer devletlerce kullanılmasını önlemek için bunların savunmasını Türkiye ve Rusya müşterek vasıtalarla temin eylemelidir.

Fikrimizce Boğazlardan geçişi Türkiyenin egemenliği ve güvenliği ile en iyi telif eden hükümler Montrö sözleşmesinin bünyesinde dir. Bununla beraber Türkiye; Birleşik Devletlerin 2 Kasım 1945 notasında da yazılı ilk üç esasın, bazı şartlar ve ihtirazi kayıtlar altında müzakerelere konu teşkil eylesini kabul etmiştir. İlgili diğer devletlerin menfaatlerini ihmal eden dördüncü ve Karadeniz devletlerinin güvenliğini kendi güvenliğinin imhası üzerine kuran ve egemenliğine de aykırı olan beşinci noktayı kesin olarak reddetmiştir. Birleşik Devletlerle İngiltere de bu reddi desteklemişlerdir.

Boğazlar rejimini yalnız Karadeniz devletlerinin kurması fikri Karadenizin kapalı bir deniz olmasına dayandırılmaktadır. Bunun ilimle münasebeti yoktur. Doktrin Karadenizi açık deniz saymakta müttefiktir. Rus görüşlerini her yerde savunan Rus büyük hukukçusu Fredrik dö Martens'in Karadenizi «açık deniz» ve «serbest deniz» diye vasıflandıran sözlerini nakleylemekle iktifa ediyorum. «İstanbul ve Çanakkale Boğazları da iki serbest denizi birleştirmektedir». «Ruslar, bu kapalı denizin kıyılarını zaptettikten sonra bu deniz açık deniz oldu.»

Montrö konferansında Karadenizin açık veya kapalı deniz olduğu iki kere tartışma konusu olmuştur. İngiliz delegesi Karadenizin Lozarda milletlerarası bir deniz olduğu prensibinin kabul edildiğini söylemiş, Litvinof bunun Sovyetler Hükümetince kabul edilmemiş bulunduğunu ve Karadenizin Akdenize ve Baltık denizine benzemediğini ileri sürmüştür. Türk delegesi Akdenizle Karadenizin tamamile aynı olmadığını, aralarında bazı noktalarda aynılık bazı noktalarda benzerlik bulunduğunu, bu itibarla Türkiyenin Karadenizi bir özel durumda gibi saydığını söylemiştir. Sözleşme buna göre yapılmıştır. Herhalde Litvinof, Montrö konferansında

Boğazlar rejimini yalnız Karadeniz devletlerinin tesis etmesini ağıza bile almamıştır. Hem prensiplere, hem görüşmelere, hem de sözleşmeye ve ilgili devletlerin menfaatlerine aykırı olan bu isteği aynı zamanda bir Akdeniz devleti olan Türkiye haklı olarak raddeylemiştir.

Beşinci nokta yani Boğazların müşterek savunması, Türkiyenin egemenliğine ve ülke bütünlüğüne yalnız aykırı değil bu egemenliğin ve bağımsızlığın zevalidir. İstiklâl Savaşının verimi olan Türkiye bu sebeple bunu kesin olarak reddetmiş ve Birleşmiş Milletlerin teminatını ileri sürmüştür. Birleşik Amerika ve İngiltere de aynı mütalâada bulunmuşlardır. Sovyetler Birliği, müşterek savunma tekliflerinin Birleşmiş Milletlerin amaçlarına ve prensiplerine uygun olduğunu da söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Ben San Fransiskoda bu amaçların ve prensiplerin görüşüldüğü komitede memleketimi temsil ettim. O sıfatla da söylüyorum ki bir devletin diğer bir devlet ülkesinde müşterek savunma ve üs kurma isteği Birleşmiş Milletler şartına aykırıdır. Spitzberg takım adaları için Büyük Millet Meclisinde belirttiğim gibi Boğazlar bizim varlık ve bağımsızlık noktamız oldukları için de bunda herhangi bir müşterek savunma kabul edemeyiz. Boğazlar meselesinin normal hal şekline gelmeden Sovyetler Birliğini bu talebe sevkeden sebebi araştırmak elverişli olur.

Rusya'ya isteğe sevkeden sebepler: Çarlık Rusyasının Boğazlar politikası, bulunduğu duruma göre üç türdür:

a. Rusya, güçlük zamanlarında Boğazların harp gemilerine açılmasını teklif eylemiştir. 1855 de Karadenizin bitarafılığı, 1871 de bunun denonşiyasyonu ve 1908 Bosna-Hersek'in ilhakı buhranlarında Rusya bu açıklığı ileri sürmüştür. Fakat bu bir istisnadır.

b. Rusya zayıf zamanlarında Boğazların bütün harp gemilerine mutlak olarak kapalı tutulmasını istemiştir. Bu, tedafüî politikadır.

c. Kuvvetli zamanında Rusya, tecavüzî politika gütmüştür. Bu politika Boğazların yalnız kendi harp gemilerine açılmasını ve Boğazlara Rusyanın sahip olmasını amaçlar. Bu da, açık fütuhatçı ve emperyalist yahut emniyetle ilgili ve dolambaçlı olmak üzere iki şekilde belirmiştir. Millî adı da verilen bu politika açıkça emperyalist ve fütuhatçıdır ve Boğazlara ve İstanbula geniş bölgelerle sahip olmasını amaçlar. İlâve edeyim ki bu emperyalist amaç bu kadarla kalacak değildir. Çünkü Nelidov'un 1882 tarihli memorandumunda, Boğazlarda yerleşme ile Yakın Şarkta, başka yollarla elde edilemeyecek bir siyasi durum sağlanacağı ve Balkanlarla Küçük Asyanın mukadderleri üzerinde kesin bir nüfuz kazanılacağı kaydedilmiş, Bazilinin 1914 tarihli raporunda Boğazlarda yerleşmekle maksat hasıl olamayacağı, Ege denizini elde etmek gerektiği gösterilmiştir.

Görülüyor ki ılık denize çıkış bütün Balkanları, yakın ve orta doğuyu elde ederek Akdenizde yerleşmek ve Akdeniz mahreçleri elde olmadığına göre bununla da maksat sağlanamayacağı için İran ve Irakı da alarak Hint denizine inmekle ve Kuzey Afrikaya yayılarak Atlantiğe varmakla elde edilebilir.

Çarlık Rusyası bu politika ile Osmanlı İmparatorluğunu daima zayıf düşürmeyi ve onun güç durumundan faydalanarak amaçlarını gerçekleştirmeyi aramıştır.

Bunları hatırdı tutarak Sovyetler Birliğini harekete getiren sebebi araştıralım. Bir fikre göre sebep Sovyetlerin eski Rus millî siyasetine dönmüş olmasıdır. Bunu teyit edici belirtiler vardır:

a. Romanyanın eski Dış İşleri Bakanı ve son Moskova Büyük Elçisi Gafenko, kitabında, Sovyet Rusyanın Rus millî siyasetine döndüğünü kaydeder. Ona göre Sovyet Rusya, Almanyanın kendisine başvurduğu ve Ribbentropun Alman - Sovyet andlaşmasını imzalamak üzere Moskovaya geldiği gün kuvvetini duymuş ve çarlığın güttüğü millî politikaya dönmüştür.

b. Türkiye Dış İşleri Bakanı Şükrü Saracoğluna Moskova görüşmeleri sırasında yapılan müşterek savunma teklifi bunu teyit eder mahiyettedir. Bu teklif 1939 Eylülünde yapıldığına göre Rus notalarında Montrö sözleşmesinin yetersizliği için ileri sürülen sözde ağır ihlaller de sonradan bulunmuş mucip sebepler menzilesine iner.

c. Berlin görüşmelerinde İstanbul ve Çanakkalede üs kurma teklifinde bulunmakla Molotof, Çarlık devrindeki seleflerinin yolunda yürümüştür.

d. Dünya basınında Sovyetler Birliğinin Çarlık politikasına döndüklerini gösteren çok yazılar çıkmıştır.

e. Revue Politik et Parlemanterin Ocak 1947 nüshasında J. F. Kover, Çarlık Rusyası politikası ile Sovyet politikası arasındaki farksızlığı misallerle belirtmektedir.

f. Bu ayın — Şubat — onunda Birleşik Devletler Dış İşleri Bakan muavini, Sovyet siyasetinin bir tecavüz ve istilâ siyaseti olduğunu belirtmiştir.

Sovyet Rusyanın kuruluşundanberi en yetkili dillerle red ve takbih ettiği ve Çarlığın varlığı ile ödediği ihtiras ve fütuhat politikasına döndüğünü kabul etmek Türk - Rus dostluğunu tarihin bir zarureti olarak güden Sovyet ve Türk idealist devrimcileri için acıdır. Fütuhat çok çekici fakat o nispette tehlikelidir. Hitler Almanyası bunun tarihte yalnız son misali-

dir. İki milyar insanı barındıran dünyaya iki yüz milyonluk da olsa Rusyanın hükmetmeğe kalkışması da aynı âkıbete sürükliyeceğini iyi ve uzak görür Sovyet politikasının kavramaması mümkün değildir.

İkinci bir fikre göre sebep, Sovyet Rusyanın güvenliğini ve emniyetini sağlama endişesidir. İkinci Dünya Harbinde büyük fedakârlıklara kahramanca katlanan Sovyetler Birliği, bir daha bu felâkete uğramamak için güvenliğini koruyacak emniyet bölgeleri kurmak istemektedir. Birinci Dünya Harbinden önceki zamanlarda büyük devletler doğrudan doğruya ülkelerine katamadıkları yerler için nüfuz bölgeleri politikası gütmüşlerdi. Bu nüfuz bölgeleri sistemi ile Afrika paylaşıldı. Asyada Çinin, İranın ve Osmanlı İmparatorluğunun bölüşülmesine de bununla kalkışıldı. İkinci Dünya Harbinden önce ve bu harpte Mihver devletlerinin ortaya attıkları hayat sahası sistemi ile de bu devletlerin dünya hegemonyasını amaçladıkları malumdur. Emniyet bölgeleri sistemi de bir hegemonya sistemidir. Çünkü her emniyet bölgesinin ötesinde bir emniyet bölgesi vardır. Bunun nerede duracağı bilinmez ve müstakil devletlerin varlığına mal olacağı şüphe götürmez. Dünyanın istikbali ise küçük büyük bütün devletlerin emniyette yaşayacağı bir müşterek emniyet sistemi kurmadadır.

V — NORMAL HAL ŞEKLİ

Boğazlar meselesinin hal şekli onu bütün tarihçesinde giriftleştiren siyasi âmillerden tecrit edilebilmesi nispetinde normalleşir ve basitleşir.

Boğazlar meselesini giriftleştiren Rusyanın fütihat ve ihtiras siyasetidir. İmdi ya Rusya bu siyasetinde devam edecek ve Boğazlar meselesi de dünya siyaset meselesi olarak halledilmek istenecek, yahut Rusya bu siyasetten vazgeçecek ve Boğazlar normal hukukî hal şeklini alacaktır.

İzah edelim:

Ticaret gemilerine barışta ve harpte Boğazlardan serbest geçiş sağlandıktan, yabancı harp gemilerine Karadenize giriş yasak edildikten ve Rus harp gemilerine Akdenize çıkış hakkı verildikten sonra Rusyanın Boğazlarda fütihatçı ihtiraslarından gayri bütün emel ve iddiaları tatmin edilmiştir. Boğazları yalnız Karadeniz devletlerine nizamlandırma ve müşterek müdafaasını sağlama suretile kendi hükmüne tâbi tutmak isteyişin açığa vurulan tek sebebi Boğazların kendi güvenliği aleyhine kullanılmasını sağlamadır. O halde sorulabilir: Kim Boğazları Sovyetler Birliği güvenliği aleyhine kullanacaktır? Türkiye mi? Memleketinde ve dünyada barış politikası güden ve ülkesi dışında hiçbir dileği olmadığını daima söylemiş olan Türkiyeden böyle bir tehlike gelemez. İngiltereden mi? Baştanberi İngilterenin Boğazlarda ve Karadenizde politikası tedafüüdür. Bir-

leşik Amerikadan mı? Bu devletin de Karadenizde ve Yakın Doğuda menfaati ve politikası tamamen tedafüddür. İmdi Rusya güvenliği aleyhine kullanma ancak Rusyanın fütihat siyasetine başvurması halinde onu karşılamak için olacaktır. Böyle bir ihtimal için Rusyanın teminat istemesi ve bunu Türkiyenin ve ilgili devletlerin verebilmesi ise akla mülâyim gelmez.

Başta Profesör Renovenin şu mütalâasını nakletmiştim: «Akdenize, ılık denize çıkmak meselesi herhangi bir Rus hükûmeti için geçici bir amaç değildir ve olamaz. Onun önüne bu temelli meseleyi her lâhza koyan coğrafi şartlardır». Aynı Renoven aynı yazısında Boğazların ve İstanbulun Rusyaya vaadedildiğini gösteren anlaşmalar, halkı harbe tahris için ifşa edildiği vakit hiçbir tesir yapmadığını, harpten bezginliğin ve yorgunluğun o kadar fazla olduğunu anlatır. Yine başta Goryanofun Boğazlar meselesini Rusya için «Boğazlar kimin elindedir?» diye özetlediğini kaydetmiştim. Aynı Goryanof aynı eserin son sahifelerinde 1877-1878 Osmanlı - Rus harbinin başlangıçta tahmin edildiğinden çok fazla sürdüğünü, bunun sebebi Türkiyeye ait malûmatın eksikliğinde ve yanlışlığında aramak lâzım geldiğini, Rusyanın bu harpte beşer takati üstünde gayretlerde ve işitilmedik fedakârlıklarda bulunduğu ve bu fedakârlıklarla hiç te mütenasip olmıyan önemsiz menfaatler elde edebilmiş olduğunu kaydeder. Tarihin bu sesinde egtici ve uyandırıcı bir mâna vardır. Valiliğinde bulunduğum Batumda eski bir Rus Başbakanının biraderi de bana: «İki asırdır komşuyuz, biz birbirimizi tanımıyoruz; biz sizi burada tanıdık ve size oy verdik» demişti. Belki bugün de bizi iyi tanımıyorlar. Bugün Rusya çok kuvvetlidir. Büyük harpten eşsiz bir zaferle de çıkmıştır. Yeni zaferler aramak yoluna gider ve Boğazlarda bunu denemek isterse Türkiyenin durumunda yine yanılacaktır. İstiklâl Savaşının verimi olan Türkiyenin kararı İsmet İnönünün dilile bir şeref parolası olarak tarihe geçmiştir: «Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz». Türkiyenin bu kararı bütün dünyada takdir edilmiş, İngiltere ve Amerika kendisile görüş birliği yapmıştır.

Sonucu bilinmez bu yolun karşısında umutlu başka bir yol, Boğazlar işinin normal çözüm yolu, Sovyet Rusyayı da, herkesi de memnun edecek bir şekil olarak kendini göstermekte ve empoze etmektedir: Birleşmiş Milletler teminatı ve Türkiyenin sorumu altında bir Boğazlar rejimi. Bütün ticaret gemilerine serbest geçişi sağlayan, Boğazları Karadeniz devletleri harp gemilerine açan ve diğer devletlerin harp gemilerine bazı kayıtlar altında kapayan bu rejim, Rusyayı hem ılık denize çıkarmakta, hem Karadenizi korumakta, hem de yeter teminat getirmektedir. Birleşmiş Milletler teşkilâtına ve genel barış meselelerine bağlanmakla Boğazlar siyasi bir

mesele olmaktan çıkarılmış, sırf hukukî kaidelere bağlanmış olacaktır. Egemenlik haklarını kullanmaktan sorumlu dürüst, barışçı ve kuvvetli bir Türkiyenin dostluğu da Sovyet Rusya için tarihin bir zarureti olarak kalacaktır.

Cemil Bilisel